

PÅ SPORET AF VILHELM BOGBINDER

Af Simon Skovgaard Boeck

Searching for Vilhelm the Bookbinder: This article deals with a not very studied fragment of Christiern Pedersen's *Vocabularium ad usum dacorum* (Paris 1510). It also identifies two other fragments in the Danish Royal Library's collection. But its main aim is to trace a binding by one of the first Danish bookbinders known by name, the late-medieval Vilhelm from Odense.

Et tilfælde

Det heldige tilfælde der ligger bag denne artikel, opstod da jeg i min søgning efter samtidige notitser i de danske 1500-tals latin-danske ordbøger, stødte på en bibliotekarnotits fra 1800-tallet. Jeg havde valgt tilføjelserne som genstand for en artikel til Peter, fordi han har arbejdet med de samme vokabularier og har en interesse for skolehistorien, og jeg tænkte at måske kunne disse tilføjelser afsløre et og andet om samtidig brug og misbrug af skolebøgerne. Den notits der sendte mig på andre veje findes i Det Kongelige Biblioteks eksemplar af Christiern Pedersens *Vocabularium ad usum dacorum* Paris 1510. Den lyder: “NB. Af denne Udg. findes et Ark brugt til Bindet om “[Sallustii Opp. Lugd.](#) 1509” f. min.”. Det er formentlig Chr. Bruun der har skrevet den, i hvert fald findes den samme oplysning i hans beskrivelse af Christiern Pedersens vokabular i *Aarsberetninger og Meddelelser fra Det Store Kongelige Bibliothek* (Bruun 1870, s. 178ff.), men derimod ikke i indledningen til Inger Bom og Niels Haastrups faksimileudgave af Pedersens ordbog eller i den øvrige litteratur om den. Det skulle vise sig at dette lille tekstvidne havde interesse. Det vil sige, som tekstvidne har det ikke større betydning; Bom og Haastrups kollationering af de fem overleverede eksemplarer af ordbogen har “ikke konstateret egentlige afvigelser i teksten” (Bom & Haastrup 1973, [VI]), og heller ikke dette ark bidrager med ændringer. De tekstkritiske rettelser Jonathan Adams har indført i udgaven på [Renæssancens Sprog i Danmark](#) – rettelser af åbenlyse trykfejl (“rundelige” < “ruudelige”; øverst flr) – er heller ikke indført i arket, der dog har visse tilskrifter.¹

¹ Således har fx en senere hånd tilføjet “cicoria|: herba quae proprie skulkæ”. Cikorie har mange synonymer i dialekterne og i ældre sprog, jf. Lange 1959–61 og Marzell 1943, men jeg har ikke truffet dette andre steder.

Sallust

Arkets store interesse ligger altså ikke i dets tekstkritiske relevans, men i dets placering. Det befinder sig i Det Kongelige Biblioteks eksemplar af Caius Sallustius Crispus: *Opera Sal[l]ustiana* trykt i Lyon 16. juni 1509. Nærmere bestemt drejer det sig om hovedparten af arket med signaturen “f”, der er skåret op i to: forrest er det drejet så det vender på tværs af læseretningen, bagerst er det ikke. Følgende blade er bevaret mere eller mindre fragmentarisk: 41, 42, 43, 46, 47, 48.²

Denne Lyonudgave af Sallust er et optryk af en udgave fra Paris 1504, fra den berømte Jodocus Badius Ascensius’ presse. Bogen rummer en tekstudgave omkranset af de “familiære” kommentarer der gjorde Badius’ navn så kendt i samtiden (jf. White 2013), og hvis fokus på den basale sprog-pædagogik det er oplagt at tro at Christiern Pedersen er blevet inspireret af. Påfaldende er det i hvert fald at Christiern Pedersens kommentarer til Peder Låles ordsprog i udgaven Paris 1515, udsendt (som Saxoudgaven året før) netop hos Badius, er af samme basalsproglige karakter som Badius’. Titelbladet (og Christiern Pedersens fortale) taler da også om “familiari explanatione” (Kjær & Petersen 1979, 173, 177). Det er ligeledes sandsynligt at Pedersen har stiftet bekendtskab med vokabulariets forlæg gennem Badius. Hans latin-danske ordbog er nemlig en meget tro gengivelse af Calepinus (Haastrup 1988), og det var netop Badius der introducerede den italienske munks ordbogsværk til Frankrig med en udgave Paris 1509 (med adskillige efterfølgende udgaver, jf. Labarre 1975, 14 og 117).

På dette punkt bør jeg minde om at *Vocabularium ad usum dacorum* ikke er trykt hos Badius, men – som påvist af Sofus Larsen 1925 (bogen selv har hverken mærke eller oplysning) – hos den parisiske universitetsbogtrykker Jean Barbier. Larsen argumenterer for at Barbier også fungerede som bogbinder, også af bøger fra andre officiner end hans eget. Skulle det forholde sig således at Sallustudgaven er indbundet af Barbier med overskudsark fra vokabulariet? I så fald ville kombinationen Badius-Pedersen-Barbier gøre det oplagt at sætte bogen (hvis tilskrifter viser at den tidligt er kommet til Danmark) i forbindelse med Christiern Pedersen selv. Skulle det virkelig dreje sig om hans Sallust? Jeg har ligget søvnløs over denne mulighed, som jeg febrilt satte i forbindelse med Saxos Sallustallusioner; var der mon overensstemmelse mellem noter og understregninger i udgaven og parallellerne i Saxos tekst? Saxoforskningen rummer allerede flere skeptikere over for Pedersen og Badius’ Parisudgave (jf. Boserup 2007, 2), og jeg har

² For en god ordens skyld skal jeg påpege at der ikke er sammenfald mellem Sallustudgavens fragment og de lakuner der er i Det Kongelige Biblioteks eksemplar af Christiern Pedersens vokabular, jf. denne notits der følger den allerede citerede: “NB har kun 184 (istf. 196) Blade. Der mangler nemlig Bl. 49. 50. 55. 56. 65–72”.

hverken evner eller lyst til at formere deres tal.³ Og nej, Sallustbogen har ingen tilknytning til Christiern Pedersen; tilføjelserne er ikke med hans hånd,⁴ og bogen er ikke indbundet hos Barbier i Paris. Men i Odense.

Bindet

For mens den danske humanismes førstemand således træder i baggrunden i denne artikel, træder nu ind på scenen Vilhelm Bogbinder. En af de ældste danske bogbindere vi i dag har navnet på. Derimod har vi hidtil ikke kendt stort andet til ham, og når vi kan vide at hans navn ikke blot er et arvet slægtsnavn, er det fordi han i 1510 optræder i Dronning Christines hofholdningsregnskab, hvor det præciseres at han har indbundet to bøger for hende: “4 β Vilhelm boghbinder fore tw rotlaske skind, han sette om 2 bøger, myn frves nade fick” (Christensen 1904, 354). Forbindelsen mellem Sallustudgaven og Vilhelm er denne:

Ud over arkene fra Christiern Pedersen vokabular er også et stykke beskrevet pergament blevet anvendt til indbindingen. Det er klistret på forpermen og ligesom ordbogsarket bøjet rundt om bogens første læg, heraf kan dets blanke bagside beses; det drejer sig om et diplom. Beskæringen gør det vanskeligt at sammenstille teksten, men det træffer sig så heldigt at Det Kongelige Biblioteks lidet påagtede fragmenter nr. 1203 og 1204 stammer fra samme pergament, hvor de oprindeligt har siddet umiddelbart til højre for Sallustbindets fragment og udgjort diplomets højrekant. Helt præcist kan sekundærproveniensen af fragmenterne 1203 og 1204, der hidtil også har været uoplyst, med sikkerhed fastslås: mærker på bagsiden af 1204 viser med al tydelighed at det har været klæbet op på Sallustudgavens bagperm, 1203 er et smalt stykke, det svarer til det stykke der har været falset om bogens sidste læg. Yderligere heldigt er det at dette sammenstykkede diplomfragment kan sættes i forbindelse med biskop Karl Rønnovs stadfæstelse af statutterne for Marie Psalters broderskab i Odense, dateret 13. marts 1496. Visse interlineære tilføjelser i fragmentets tekst peger på at det er et koncept til diplommet, men det kan ikke afvises at det drejer sig om en let revideret afskrift, hvad den nydelige udførelse tyder på. En kollationering med Nyrops udgave

³ Ved hjælp af Friis-Jensens parallelregister til Saxo har jeg eftersat de første tre steder i *Catilina* som Saxo alluderer til. I den her behandlede bog er der intet der fremhæver disse parallelsteder, tværtimod er omgivende tekst understreget. Hertil kommer endelig, at ikke kun Parisudgaven, men også Lassens fragment rummer Sallustparallel (Friis-Jensen 2005 (I), 11 og II, 630). – Sallustreceptionen i Danmark, og navnlig spørgsmålet om den antikke historikers arkaiske sprog (jf. fx Leisner-Jensen 1990, 28–30) skulle have givet lignende stilistiske udslag i den danske prosahistorie, kunne være interessant at undersøge – af andre, mere kompetente end undertegnede.

⁴ Jf. prøver herpå i Tilander & Gertz 1934.

(Nyrop 1899–1900, 465–470), viser næsten ordret overensstemmelse, men også enkelte forskelle.

Særligt sigende for spørgsmålet om fragmentets forhold til diplommet af 13. marts 1496 er en interlineær tilføjelse nederst i fragmentet på et sted hvor den udgivne tekst har 2 paragraffer der ikke indgår i fragmentets oprindelige tekst (§ 9–10 i Nyrops udgave). Den sidste ledsætning i § 9 synes at kunne sammenstykkedes af fragmentets interlinære tilføjelser. Interessant er også at nogle pengemidler der i § 3 skal bruges til “alterenss forbædringh” i fragmentet har fået tilføjelsen “till salengæ [the]t(?) so[m] [the]nnæ altær nogræ wissæ”, der siden er overstreget.

Men virkelig interessant er det at fragmentets fjerde linje kan sammenstykkedes til: “ndera oc andis geed borgere j samesteth meth fleræ godæ men”. Det drejer sig om nogle af de personer der har stiftet broderskabet; og der kan ikke være tvivl om at den første af disse, der har fået sit navn beskåret, er den mand der i den bevarede original benævnes “Willom Bogbynder” (Nyrop 1899–1900, 466).

Den enkleste forklaring herpå er at Sallustudgaven er indbundet i Vilhelms værksted i Odense, og en følge heraf er at Christiern Pedersens ordbog er kommet til Danmark i materie. At det er en plausibel mulighed, fremgår fx af den såkaldte Malmøliste, der rummer en indgang om to brevvarier: “1 *breviarium Romanum in filo* oc en *in cruda materia*” (Lindbæk og Jørgensen 1913, 331).⁵ Det er klart enklere at forestille sig at mindst et eksemplar af vokabulariet er kommet til Odense på lignende måde end at et dansksproget diplom er kommet til Paris. I det hele bør man nok være kritisk overfor Sofus Larsens bedømmelse. De af ham behandlede bind har visse karakteristika fælles med Sallustbindet, men granatæblemotivet er yderst sjældent på franske bind.⁶ Jeg ville gerne have opholdt mig mere ved disse påståede Barbierbind, men dels falder det uden for nærværende fremstilling, dels synes den ene bog at være forsvundet fra Universitetsbibliotekets samlinger.

Jeg har ovenfor sat Sallustbogens indbinding i forbindelse med Vilhelm Bogbinders værksted. Når jeg ikke har tilskrevet det mesteren selv, er det fordi det håndværksmæssigt lader noget tilbage at ønske. Det må nu være på sin plads at opholde sig lidt herved.

⁵ For en god ordens skyld skal det påpeges at der ikke optræder nogen Sallustudgave i Malmølisten. Denne liste peger på både Christiern Pedersen og Jodocus Badius, og udgiverne foreslår at det måske har været et salgskatalog over Badiusbøger (Lindbæk & Jørgensen 1931, 321; Undorf 2014, 87ff. har udvidet forståelsen af Christiern Pedersens rolle i denne forbindelse). Heller ikke i den bogliste der er udgivet af C.F. Wegener 1866–1870, og som Lindbæk og Jørgensen finder ligner Malmølisten, er der spor efter en Sallustudgave.

⁶ If. meddelelse fra Karsten Christensen, hvem jeg skylder stor tak for gode råd og inspiration.

Bindet er – bortset fra ryggen der er restaureret i begyndelsen af 1900-tallet – samtidig med bogen. Det er et helbind i brunt skind trukket på træplader. Der er anvendt en tyk hæftetråd, der er hæftet på tre tykke, flettede snore. Disse er fastgjort i permerne og låst fast heri med små træklodser.

På snittet har en hånd skrevet: “Opera salusti”. Der er rester efter to spænder til at lukke bogen. Resterne består af beslag af ukarakteristisk art. For- og bagperm er dekorerede med stempeltryk (jf. illustration). I en ramme midt på forpermen er et stempel med det yderst almindelige granatæblemotiv gentaget fem gange: to gange to og en ekstra gang liggende underst. Bedømmelsen af arbejdets karakter bygger i høj grad på dette femte tryk der kolliderer med de ovenstående. Uden om denne ramme er trykt en række mindre, rombiske enkelttryk. Desværre er bindet så dårligt bevaret at disses motiver ikke lader sig bestemme. De rombiske stempler dominerer bindets bagperm, hvor ikke blot rammen men også dennes indhold er udfyldt af disse stempler. Bagpermen bringer desuden endnu et eksempel på den halvdårlige udførelse: et stempel kolliderer med rammens linje.

Jeg har grund til at tro at håndskriftet NKS 1312b, 4° der indeholder Jyske Lov og er skrevet i Odense 1496, er indbundet af Vilhelm selv, i forhold til dette er Sallustudgavens udførelse pauver. Men det er en *visa om ett kulturstipendium jag inte fick heller*.

Litteratur

- Adams, Jonathan & Peter Zeeberg, [Renæssancens Sprog i Danmark](#).
Bom, Inger & Niels Haastrup (udg.) 1973, *Christiern Pedersen. Vocabularium ad usum dacorum*, København.
Boserup, Ivan 2007, “The Angers Fragment and the Archetype of the *Compendium Saxonis*”, *Albvm Amicorum. Festskrift til Karsten Friis-Jensen i anledning af hans 60 års fødselsdag*, eds.: Marianne Pade, [Renæssanceforum](#) 3.
Bruun, Chr. 1870, *Aarsberetninger og Meddelelser fra Det Store Kongelige Bibliothek*. Bd. 1, København.

- Christensen, William (udg.) 1904, *Dronning Christines Hofholdningsregnskaber*, København.
- Friis-Jensen, Karsten & Peter Zeeberg (udg./overs.) 2002, *Saxo Grammaticus. Gesta Danorum. Danmarkshistorien*. I–II. København.
- Haastrup, Niels 1988, “When ‘interpretamenta’ are translated instead of ‘lemmata’ or ‘Around’ a Vicious Circle in *Vocabularium[!] ad usum Dacorum* (1510) by Christiern Pedersen”, *A Literary Miscellany Presented to Eric Jacobsen*, eds.: Graham D. Caie & Holger Nørgaard, København.
- Kjær, Iver & Erik Petersen (udg.) 1979, *Danmarks gamle Ordsprog*, København, I:1.
- Labarre, Albert 1975, *Bibliographie du Dictionarium d'Ambrogio Calepino (1502–1779)* Baden-Baden (*Bibliotheca Bibliographica Aureliana* XXVI).
- Lange, Johan 1959–1961, *Ordbog over Danmarks Plantenavne*, København.
- Larsen, Sofus 1925, “To danske Palæotyper trykte i Paris”, *Bok- och Bibliotekshistoriska Studier tillägnade Isak Collijn på hans 50-årsdag*, ed. Axel Nelson, Uppsala, 183–197.
- Leisner-Jensen, Mogens (overs.) 1990, *Sallust. Gaius Sallustius Crispus. Den catilinariske sammensværgelse og Den jugurthinske krig*, København.
- Lindbæk, Johs. & Ellen Jørgensen 1913, “To Bogfortegnelser fra det 16. Aarhundredes Begyndelse”, *Danske Magazin*. 6.rk., 1.bd., 307–330.
- Marzell, Heinrich 1943, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*. Leipzig 1.
- Nyrop, C. (udg.) 1899–1900, *Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen*. København. 1.
- Tilander, Gunnar & Otto Gertz 1934, “Danska växtnamn – egenhändiga anteckningar av Christiern Pedersen”, *Acta Philologica Scandinavica* 9, 97–157.
- Undorf, Wolfgang 2014, *From Gutenberg to Luther. Transnational Print Cultures in Scandinavia 1450–1525*, Leiden.
- Wegener, C.F. 1866–1870, “Fortegnelse over endel Böger og andet Inventarium paa en Biskopsgaard i Fyns Stift”, *Aarsberetninger fra Det kongelige Geheimearchiv* IV, Tillæg, 38–39. København.
- White, Paul 2013, *Jodocus Badius Ascensius. Commentary, Commerce and Print in the Renaissance*, Oxford.

Illustrationer

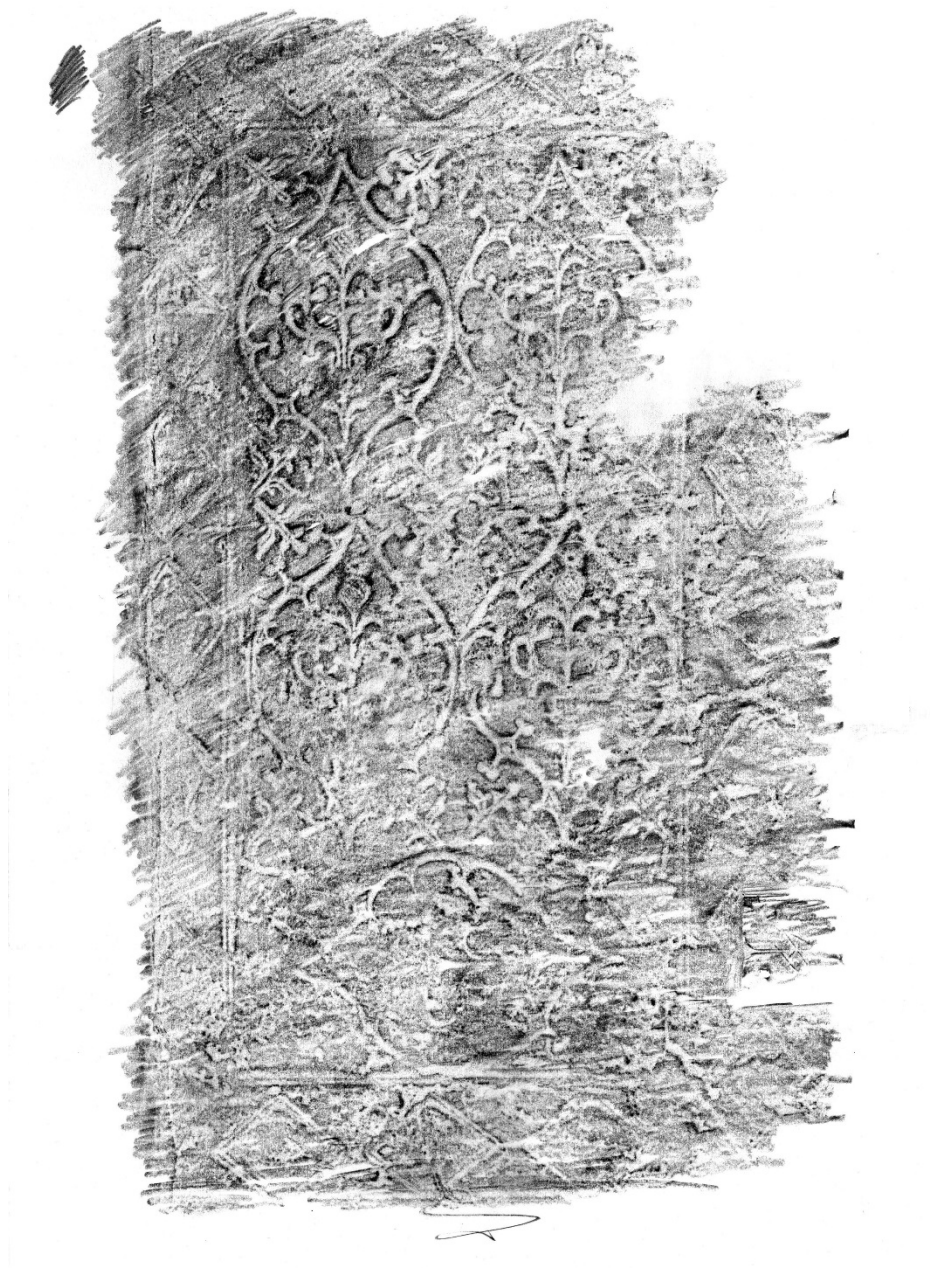

Fig. 1. Gnidebillede ved Karsten Christensen af Sallustudgavens forperm

